

Ga en Leer
Verkenningen in de rabbijnse literatuur

Deel 1

Dodo van Uden
Niek de Wilde
Henk Scholder

Gebeitelde woorden
Sprekende taal

Verkenning van de
Tien Woorden
in de joodse traditie 1

B. Folkertsma Stichting voor Talmudica
Hilversum

© 1995 B. Folkertsma Stichting voor Talmudica, Hilversum

Omslagontwerp: Bert Arts

Vormgeving: Henk Scholder en Niek de Wilde

Productie: uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets in deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, voor fotocopieën, opname, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteursrechthebbende.

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK, DEN HAAG

Uden, Dodo van

Gebeitelde woorden - sprekende taal: verkenning van de Tien Woorden in de joodse traditie 1 / Dodo van Uden, Niek de Wilde, Henk Scholder. - Hilversum:

B. Folkertsma Stichting voor Talmudica. - Zoetermeer: Boekencentrum. - Met bibliogr., reg.

ISBN 90 239 1608 5

NUGI 633

Trefw.: tien geboden / rabbijnse literatuur.

'De platen zijn Gods werk
en het schrift Gods schrift,
gegrift (*charoet*) in de platen' (Ex 32,16).
Lees niet *charoet* maar *cheroet* (vrijheid),
want wie zich bezighoudt met Tora
is werkelijk vrij
[Misjna Avot 6,2]

[...] er komen drieduizend namen van meesters voor in de Talmoed-traktaten. Ieder is een bijzonder geval, en verdient het dat zijn leven en werk worden bewaard en onderzocht. Allen hebben bijgedragen, ieder op zijn eigen manier, aan de redactie van de Talmoed [...]. Zonder elkaar te kennen, behalve dan door hun onderricht, daagden ze elkaar vaak uit, discussieerden ze met elkaar en gingen ze, met elkaar verzoend en in vrede, uiteen. Hoe hebben ze hele tragedies buiten beschouwing kunnen laten die met kleinere of grotere tussenpozen hun volk troffen, en hoe hebben ze zich helemaal kunnen blijven wijden aan de studie? De verwoesting van de tempel, de plundering van Jeruzalem, de moorden, de nationale en individuele vernedering, de verbanningen, de terechtstellingen onder de Grieken, de Romeinen en de Perzen, hebben hun taak niet vertraagd. [...] Studeren is zich tegen de dood verzetten. En tegen wat nog veel erger is dan de dood: de vergetelheid. [Elie Wiesel, *Talmoedisch eerbetoon*. Portretten en legenden van leermeesters van Israël, Baarn 1994, p.345 e.v.]

De machteloosheid van deze verschikkingen [in onze dagen] - en dat na Auschwitz! - bergt het gevaar in zich dat we van protesterende tot zwijgende getuigen zouden worden. Dat we uit ontzetting over ons onvermogen zelfs onze stem laten verstommen. Eén stap verder en ook ons hart verstomt... [...] Het enige wat ons rest is onze onvrede met de situatie dag en nacht wakker te houden. Wij zijn ervan overtuigd dat zelfs in zulke nood leren genezend werkt, en de Tora, zoals onze leraren zeggen, een *sam chajiem*, een levenselixer is. [Yehuda Aschkenasy en Eli Whitlau, Bijlage bij *Tenachon over de Geschriften 1*. Soekkot (Loofhuttenfeest) 1995]

Inhoudsopgave

Inleiding	9
Hoe dit boek te gebruiken	11
Hoofdstuk 1 De Tien Woorden als geheel	13
§ 1 Inleiding	13
§ 2 De Tien Woorden in het Uittochtsverhaal	13
§ 3 De plaats van de Tien Woorden in de Tora	14
§ 4 Tien Woorden of Tien Geboden?	15
§ 5 De betekenis van het getal tien	18
§ 6 De indeling van de Woorden	19
§ 7 De tweedeling van de Tien Woorden	22
§ 8 De verhouding tussen de twee tafels	25
§ 9 De volgorde van de Tien Woorden	27
§ 10 <i>Kelaliem</i> (samenvattende regels)	31
Hoofdstuk 2 Het eerste Woord - Ik de Eeuwige	34
§ 1 Inleiding	34
I <i>De tekst van het eerste Woord</i>	34
§ 2 De aard van het eerste Woord	34
§ 3 Ik de Eeuwige je God	38
II <i>De Mechilta op het eerste Woord</i>	40
§ 4 De Mechilta	40
§ 5 Eenheid en verantwoordelijkheid	40
§ 6 Ik ben het	42
§ 7 Doen en horen	45
§ 8 In de woestijn	47
Hoofdstuk 3 Het tweede Woord - Andere goden	50
§ 1 Inleiding	50
I <i>De tekst van het tweede Woord (vs 3-5a)</i>	50
§ 2 Niet zal er voor je zijn	50
§ 3 Afgoderij in de Tora	53
§ 4 Afgoderij in Tenach	56
§ 5 Afgoderij in na-bijbelse tijden	57
§ 6 Een omheining voor de Tora	60
II <i>De Mechilta op het eerste deel van het tweede Woord</i>	62
§ 7 Andere goden	63
Hoofdstuk 4 Het tweede Woord - God van ijver	70
§ 1 Inleiding	70
I <i>De tekst van het Tweede woord (vs 5b-6)</i>	70
§ 2 IJverend	70
§ 3 Bezoekend de mindaad	73

II	<i>De Mechilta op het tweede deel van het tweede Woord</i>	77
§ 4	Gods ijver	77
§ 5	Wanneer zij de daden van hun vaders overnemen	80
§ 6	Woorden van erbarmen - woorden van toorn	82
§ 7	Onbeperkt en eindeloos	85
§ 8	Die Mij liefhebben	87
Hoofdstuk 5	Het derde Woord - Ontheiliging van de Naam	91
§ 1	Inleiding	91
I	<i>De tekst van het derde Woord</i>	91
§ 2	Tekst en vertalingen	91
§ 3	Heffen	92
§ 4	Nietig	94
II	<i>De midrasj op het derde Woord</i>	94
§ 5	Vals zweren	95
§ 6	De eed in de bijbel	96
§ 7	Neem het niet op je	99
§ 8	Laat niet aanheffen	101
§ 9	Zinloos zweren	102
§ 10	Een zinloos gebed	103
§ 11	Gebedsriemen	106
§ 12	Ismen	108
§ 13	Ontheiliging van Zijn Naam	108
Hoofdstuk 6	Het zevende Woord - Echtbreuk	112
§ 1	Inleiding	112
I	<i>De tekst van het zevende Woord</i>	112
§ 2	Tekst en vertalingen	112
§ 3	Echtscheiding is geen echtbreuk!	115
§ 4	Met haar liggen	117
§ 5	Het ontbloten van schaamdelen	119
§ 6	Nog meer verboden sexuele handelingen	121
§ 7	Een <i>mitswa</i>	124
II	<i>Het zevende Woord in de rabbijnse literatuur</i>	126
§ 8	Tekst uit de rabbijnse literatuur	126
§ 9	Hoererijs	126
§ 10	Laat geen echtbreuk plegen	130
§ 11	Nee, tenzij	130
§ 12	Vierletters	131
§ 13	De neiging tot hoererijs	133
De Midrasj		135
'Leerwijzer'		153
Beschrijving van bronnen, commentaren en schrijvers		181
Bibliografie		193
Register		196
Verklarende woordenlijst		202

Inleiding

Ga en Leer

Dit boek is het eerste van een serie onder de titel 'Ga en Leer. Verkenningen in de rabbijnse literatuur.' In deze serie willen wij centrale teksten en thema's uit Tenach bespreken aan de hand van de verklaringen en inzichten die zijn neergelegd in de klassieke joodse literatuur. Hierin is een schat aan inzichten opgeslagen, die het joodse volk eeuwenlang onder zeer uiteenlopende omstandigheden heeft vergaard. Deze inzichten zijn nog altijd van groot belang, zowel voor een beter begrip van de grondslagen van onze westerse, christelijk georiënteerde samenleving als voor het hanteerbaar maken van eigentijdse levensvragen.

De serie-titel 'Ga en Leer' is ontleend aan een bekend verhaal uit de Talmoed:

Het gebeurde eens dat een niet-jood bij Sjammai kwam en tegen hem zei: Maak mij proseliet, op voorwaarde dat je mij de hele Tora leert in de tijd dat ik op één been sta. Waarop Sjammai hem wegjoeg met de duimstok die hij in zijn hand had.

Toen kwam de man bij Hillel en die maakte hem proseliet en zei tegen hem: Wat jou onaangenaam is, doe dat niet aan je medemens. Dat is de hele Tora, de rest is uitleg daarvan. Ga en leer!

[Babylonische Talmoed, Sjabbat 31a]

Het leren van Tora, het er steeds weer mee bezig zijn en steeds weer nieuwe ontdekkingen doen, is een fundamenteel gegeven in de joodse omgang met de Bijbel. Van daar dat wij Hillels 'Ga en Leer' als motto hebben gekozen voor onze serie.

Gebeitelde woorden - sprekende taal

Dit eerste boek is gewijd aan één van de meest centrale gedeelten uit de Tora, de Tien Woorden.

Voor veel mensen hebben de Tien Woorden hun zeggingskracht verloren. De woorden, gebeiteld op de twee platen (Ex. 32,16), zijn versteend. Toch zijn er nauwelijks woorden te bedenken die een diepgaander invloed hebben gehad op de westerse beschaving. In dit licht heeft het zin te rade te gaan bij de uitlegtraditie van het Jodendom.

Door de eeuwen heen hebben de rabbijnen zich toegelegd op het uitleggen van de woorden van de Bijbel. Hun commentaren leiden ons binnen in de boeiende gedach-

Inleiding

tenwereld van de joodse traditie. Zij laten een veelvoud aan betekenissen zien die in de bijbelse woorden vervat liggen. Daardoor kunnen versteende woorden weer gaan spreken.

Wij beginnen met een bespreking van de Tien Woorden als geheel. Daarna volgt een diepgaande verkenning van een aantal van de Tien Woorden afzonderlijk, en wel drie uit het eerste deel van de Tien Woorden (Ik ben de Eeuwige, Afgoderij en Ontheiliging van de Naam) en één uit het tweede deel (Echtbreuk). Het is de bedoeling dat de rest van de Tien Woorden in één van de volgende delen van deze serie aan bod komt. Aan de bespreking van de Sjabbat zullen wij een aparte uitgave wijden.

Bedoeling en opzet van het boek

Dit boek is in de eerste plaats bedoeld voor hen die geïnteresseerd zijn in de bijbelse en rabbijnse gedachtenwereld en de daarin te vinden criteria voor menselijk gedrag en menselijke relaties. Door de uitgebreide verklaringen bij de rabbijnse teksten zal het, naar wij hopen, ook degenen aanspreken die wel geïnteresseerd zijn in de Bijbel, maar nog geen kennis hebben gemaakt met de veelkleurige wereld van de joodse traditie.

Dit boek bestaat uit vier onderdelen:

Het eerste onderdeel bevat de zes hoofdstukken die de kern van dit boek uitmaken. Hoofdstuk 1 is gewijd aan de structuur en samenhang van de Tien Woorden als geheel. De hoofdstukken 2 tot en met 6 bestaan steeds uit twee delen. In deel I komt de tekst van één van de Woorden aan de orde en in deel II bespreken we de inhoud van dit Woord aan de hand van een aantal citaten uit de midrasj, de klassieke joodse bijbeluitleg.

Het tweede onderdeel bevat informatie over midrasj in het algemeen en over de Mechilta (een midrasj-verzameling op het boek Exodus, die wij vaak als uitgangspunt nemen) in het bijzonder. Voorts vindt u hier de in dit boek besproken midrasj-teksten nog eens bij elkaar.

Het derde onderdeel bevat een 'leerwijzer' die u behulpzaam kan zijn bij het bestuderen van dit boek.

Het vierde onderdeel bevat informatie over de geciteerde schrijvers en commentaren, bibliografie, verklarende woordenlijst en register.

Hoe dit boek te gebruiken

'Boek om te leren'

Dit boek is in de eerste plaats bedoeld als 'boek om te leren,' dat wil zeggen als een boek om in te lezen, mee te worstelen, mee te spelen, je in vast te bijten, je door op gedachten en gevoelens te laten brengen.

Wanneer u met dit boek bezig wilt zijn, is het niet nodig de hoofdstukken in de gegeven volgorde door te werken. U kunt bij elk hoofdstuk beginnen. Wel is het aan te raden om altijd eerst hoofdstuk 1 (De Tien Woorden als geheel) te lezen.

'Lernen'

Het is heel goed mogelijk om alleen, in je eentje, met dit boek bezig te zijn. Maar in de joodse traditie leert men bij voorkeur niet alleen. Want in de samenspraak met anderen, in de toetsing van de eigen ideeën en gevoelens aan die van anderen, wordt werkelijk leren mogelijk. Zo leren - dat wil zeggen leren met hoofd, hart én nieren - is kenmerkend voor de traditionele joodse wijze van omgaan met Schrift en traditie. Zo leren heet 'lernen'.

Wij raden u daarom aan om dit boek, zo mogelijk, met anderen samen te lezen. Met een variant op een bekend Bijbelwoord: 'Het is niet goed dat een mens alléén leert,' wanneer er anderen zijn om het mee samen te doen. Dat kan met zijn tweeën, maar nog vruchtbaarder is het in een groepje van een stuk of vijf mensen.

'Leerwijzer'

Als hulpmiddel bij het 'samen leren' is aan dit boek een 'leerwijzer' toegevoegd. Deze 'leerwijzer' is bedoeld als een handreiking. U kunt de 'leerwijzer' vergelijken met een paaltjeswandeling. Een paaltjeswandeling, omdat u de vragen in deze 'leerwijzer' als paaltjes kunt beschouwen. Zij hebben een sturende functie en wijzen op bezienswaardigheden.

Als u met de 'leerwijzer' wilt werken, lees dan eerst de inleiding en gebruiksaanwijzing op p. 155v.v.

Hebreeuws

Een groot deel van de citaten in dit boek is gegeven in het Hebreeuws met een Nederlandse vertaling. Op deze wijze kunnen degenen die het Hebreeuws (enigszins) beheersen de oorspronkelijke tekst raadplegen, terwijl de teksten ook toegankelijk zijn voor hen die de Hebreeuwse taal niet machtig zijn. Bij de vertaling van de teksten hebben wij eerder geprobeerd de bedoeling van de tekst tot uitdrukking te brengen dan de tekst zo letterlijk mogelijk weer te geven. Een uitzondering hierop vormt de tekst van elk van de besproken Tien Woorden.

Niet bij alle citaten in dit boek is de Hebreeuwse tekst gegeven. Wij hebben ons beperkt tot de 'klassieke' teksten: Die uit Tenach en de rabbijnse literatuur tot aan de middeleeuwen.

Wij gebruiken in dit boek een zoveel mogelijk fonetische transcriptie voor Hebreeuwse woorden en namen, dat wil zeggen dat u deze woorden en namen kunt uitspreken zoals ze zijn geschreven. De enige bijzonderheid is: De g moet zacht worden uitgesproken, zoals in het Engelse 'good.' Verder moet u er rekening mee houden dat in het Hebreeuws de klemtoon verder naar achteren ligt dan in het Nederlands: Heel vaak op de laatste lettergreep, maar in een flink aantal gevallen op de voorlaatste.

Gangbare bijbelse namen spellen wij in dit boek op de wijze die in Nederland algemeen gebruikelijk is: Mozes, Abraham enz. Dezelfde naam kunt u echter in de citaten uit de rabbijnse literatuur tegenkomen als: Mosje, Avraham enz.

Het tetragrammaton (de vierletterige Godsnaam) geven wij weer met het in joods-Nederlandse vertalingen gebruikelijk geworden 'Eeuwige.'

Verwijzingen en afkortingen

In de verwijzingen naar Bijbelplaatsen hebben wij de telling van de Hebreeuwse tekst aangehouden. Wanneer de telling van Nederlandse vertalingen hiervan afwijkt, hebben wij deze Nederlandse telling er tussen haakjes achter geplaatst.

Bij de jaartallen hebben wij de volgende afkortingen gebruikt:

c.j. = christelijke jaartelling

v.c.j. = voor het begin van de christelijke jaartelling

najaar 1995

Dodo J. van Uden
Niek de Wilde
Henk Scholder

Hoofdstuk 1

De Tien Woorden als geheel

1 Inleiding

In dit eerste hoofdstuk staan de Tien Woorden als geheel centraal. We gaan in op de plaats die de Tien Woorden innemen in de bijbel; de naam de Tien Woorden tegenover de naam de Tien Geboden; de telling van de Tien Woorden; de indeling van de Tien Woorden en de verhouding van de Tien Woorden tot elkaar.

2 De Tien Woorden in het Uittochtverhaal

De Tien Woorden staan in Exodus 20 en dit bijbelgedeelte vormt een onderdeel van het verhaal van de Uittocht uit Egypte. We beginnen daarom met de vraag welke plaats het verhaal over de Tien Woorden inneemt in het geheel van het Uittochtverhaal.

We bespreken deze vraag aan de hand van enkele verzen uit Ex 6. In deze verzen wordt namelijk de hele Uittochtsgeschiedenis in een paar zinnen samengevat.

Exodus 6,6-8 (in vele vertalingen 6,5-7):

6 Zeg daarom tot de kinderen van Israël:

Ik ben de Eeuwige,

en Ik zal jullie uitleiden van onder de lasten van Egypte

en Ik zal jullie redden van hun slavernij

en Ik zal jullie verlossen met uitgestrekte arm en grote gerichten

7 en Ik zal jullie nemen

mij tot volk

en Ik zal

zijn jullie tot God,

- en jullie zullen weten dat Ik ben de Eeuwige, jullie God,

die jullie uitleidt van onder de lasten van Egypte -

8 en Ik zal jullie brengen

naar het land

- waarover Ik gezworen heb om het te geven aan Abraham, Izak en Jacob

en Ik zal het

geven

aan jullie tot erfdeel.

Ik ben de Eeuwige.

Nechama Leibowitz (geb. 1905, Israël) zegt in haar commentaar over deze verzen:

In dit [...] tekstgedeelte wordt een reeks van handelingen beschreven, allemaal in dezelfde werkwoordsvorm, in de 1e persoon enkelvoud van de toekomstige tijd, en voorafgegaan door het woordje 'en'. Dat 'en ik' komt zevenmaal terug als een steeds sterker wordende stroom die alle hindernissen wegvaaft, een stroom van bevrijdende en reddende handelingen.

[N. Leibowitz, *Ijoniem chadasjiem be-sefer Sjemot* (Nieuwe onderzoekingen in het boek Exodus), p.91. Eng. vert. *Studies in Shemot*, p.122]

De zeven werkwoorden uit Ex 6,6-8, de 'zeven woorden der verlossing', beschrijven met elkaar het hele verlossings-gebeuren. De eerste drie werkwoorden, *uitleiden*, *redden* en *verlossen*, hebben betrekking op de eigenlijke uittocht; op de bevrijding uit de onderdrukking. De twee volgende werkwoorden, *nemen* en *zijn*, duiden op de verbondssluiting bij de Sinai (de tussenzin in vs 7b zinspeelt duidelijk op het begin van de Tien Woorden). En de laatste twee werkwoorden, *brengen* en *geven*, beschrijven de intocht, de gave van het land.

Deze passage uit Exodus 6 laat zien dat verlossing meer is dan verlossing *van*. Het hart van het Uittochtverhaal wordt gevormd door de ontmoeting bij de Sinai waar het volk de Tien Woorden en de Tora ontvangt. Daartoe is het eerst uit de slavernij bevrijd. En daartoe krijgt het later het land, om daar te werken aan zijn opdracht: een samenleving te bouwen volgens de richtlijnen van, de Tora. Verlossing is niet alleen verlossing *van*, het is ook verlossing *tot*.

3 De plaats van de Tien Woorden in de Tora

De Tien Woorden vormen één van de meest fundamentele passages uit de Tora. Dat roept de vraag op waarom ze pas in Exodus 20 staan en niet - bijvoorbeeld - aan het begin van de Tora.

Deze vraag wordt besproken in de Mechilta (tannaïtische midrasj-verzameling, samengesteld in Israël).

מפני מה לא נאמרו עשרת הדברות בתחלת התורה, משלו משל למה הדבר דומה: לאחד שנכנס במדינה, אמר להם, אמלוך עליכם; אמרו לו, כלום עשית לנו טובה שתמלוך עלינו.

מה עשה, בנה להם את החומה, הכניס להם את המים, עשה להם מלחמות.

Waarom zijn de Tien Woorden niet aan het begin van de Tora gezegd? Ze [de wijzen] vertellen daar een gelijkenis over. Waar lijkt dat op? Op iemand die in een stad kwam en tegen de mensen daar zei: 'Ik wil [of: Laat mij] koning over jullie zijn.' Zij zeiden tegen hem: 'Heb jij dan iets goeds voor ons gedaan, dat je koning over ons zou mogen zijn?' Wat deed hij? Hij bouwde voor hen de [stads]muur, hij zorgde voor de watervoorziening en voerde oorlogen

אמר להם, אמלוך עליכם; אמרו לו, הן והן. כך המקום הוציא את ישראל ממצרים, קרע להם את הים, הוריד להם את המן, העלה להם את הבאר, הגיז להם את השלו, עשה להם מלחמת עמלק, אמר להם: אמלוך עליכם, אמרו לו הן והן.

voor hen. Toen zei hij tegen hen: 'Ik wil [of: Laat mij] koning over jullie zijn.' En ze zeiden tot hem: Ja!!

Evenzo deed God Israël wegtrekken uit Egypte, spleet voor hen de zee, liet voor hen het manna neerdalen, deed voor hen water te voorschijn, bracht ze de kwartels en voerde voor hen de strijd tegen Amalek. Toen zei Hij tot hen: 'Ik wil [of: Laat Mij] koning over jullie zijn.' En zij zeiden tot Hem: Ja!!

[Mechilta, baChodesj, parasja 5]

Deze midrasj ziet het geven van de Tien Woorden niet als een eenzijdig gebeuren, een opleggen van bovenaf. Met de woorden 'Ik ben de Eeuwige jullie God' biedt Hij het volk een relatie aan. Maar een relatie ontstaat niet vanuit het niets. Gedurende de geschiedenis van de bevrijding leert het volk Hem kennen en vanuit die ervaring groeit het vertrouwen dat nodig is om bij de Sinai 'ja' te kunnen zeggen. Daarom staan de Tien Woorden niet aan het begin, maar pas hier.

4 Tien Woorden of Tien Geboden?

We hebben tot nu toe gesproken over de *Tien Woorden*. Dit is de gangbare benaming in de joodse traditie: עשרת הדיברות (*aseret haDibrot*). In de christelijke traditie spreekt men meestal van *Tien Geboden*. In deze paragraaf besteden we aandacht aan de vraag welke van deze benamingen de voorkeur verdient en waarom.

Er zijn twee argumenten die pleiten voor de benaming *Tien Woorden*. Het eerste argument is te vinden in het woordgebruik van de bijbel:

[...] ויכתב על הלחת את דברי הברית עשרת הדברים:

[...] en Hij schreef op de tafelen de woorden van het verbond, de *Tien Woorden*. (Ex 34,28)

ויגד לכם את בריתו אשר צוה אתכם לעשות עשרת הדברים ויכתבם על שני לחות אבנים:

En Hij deelde jullie zijn verbond mee, dat Hij jullie gebod te doen, de *Tien Woorden*, en Hij schreef ze op twee stenen tafelen. (Deut 4,13)

ויכתב על הלחת כמכתב [...] את עשרת הדברים אשר דבר ה' אליכם בהר מותוך האש [...]

En Hij schreef op de tafelen [...] de *Tien Woorden*, die de Eeuwige tot jullie sprak op de berg vanuit het vuur [...] (Deut 10,4)

Dit zijn de enige plaatsen in Tenach waar de Tien Woorden/Geboden met zoveel woorden worden genoemd. De bijbel gebruikt overigens een grammaticale vorm die iets afwijkt van de vorm die nu gangbaar is: עשרת הדברים (*aseret haDevariem*). In

sommige bijbelvertalingen vindt u de woorden 'tien geboden' in het kopje boven Exodus 20. De kopjes behoren echter niet tot de bijbeltekst, maar zijn afkomstig van de vertalers.

Het tweede argument voor de benaming *Tien Woorden* is van andere aard. De benaming *Tien Geboden* suggereert dat de tekst van Ex 20,2-14(17) tien geboden bevat. Bij telling blijkt dat echter niet het geval. Zo zegt Abravanel (1437-1508, Portugal/ Italië):

Er wordt [in de Tora] gezegd dat het er tien zijn, maar het is niet juist dat dat betrekking heeft op het aantal geboden [erin]. Want naar de mening van degenen die de geboden tellen, zijn er in deze Woorden dertien geboden.

[Abravanel op Ex 20,2]

En Sefer haChinoech (anoniem werk, eind 13e eeuw) onderscheidt in Ex 20,2-14(17) de volgende geboden:

1. Dat we geloven dat er voor de wereld één God is, die alles wat bestaat, heeft doen ontstaan en uit wiens kracht en behagen alles is wat is, was en ooit zal zijn, en dat Hij ons uit het land Egypte heeft uitgeleid en ons de Tora heeft gegeven; want bij het begin van het geven van de Tora is gezegd: 'Ik ben de Eeuwige je God, die je heb uitgeleid uit het land Egypte, uit het slavenhuis' (Ex 20,2). [...]
2. Dat we op de dag van de sjabbat aan het begin en aan het eind ervan woorden spreken om de grootheid en verhevenheid van de dag te gedenken [...]; want er is gezegd: 'Gedenk de dag van de sjabbat om hem te heiligen' (Ex 20,8). [...]
3. Dat we vader en moeder eren; want er is gezegd: 'Eer je vader en je moeder enz.' (Ex 20,12). [...]

En de volgende verboden:

1. Dat we niet geloven in een andere god dan de Eeuwige, Hij-zij-gezegend, alleen; want er is gezegd: 'Je zult geen andere goden hebben voor mijn aanzicht' (Ex 20,3). [...]
2. Dat we geen beelden maken voor beeldendienst, zelfs al dient de maker ze zelf niet. Het maken alleen is al verboden - dit om ons verre te houden van de verleiding [...]; want er is gezegd: 'Je zult je geen gesneden beeld of enige afbeelding maken' (Ex 20,4). [...]
3. Dat we ons niet neerbuigen voor afgoden [...]; want er is gezegd: 'Je zult je niet neerbuigen' (Ex 20,5). [...]
4. Dat we geen enkele afgod in de wereld zullen dienen op geen enkele van de manieren waarmee degenen die in de afgod geloven, hem dienen [...]; want er is gezegd: 'Je zult hen niet dienen' (Ex 20,5). [...]

5. Dat we niet ijdel zweren; want er is gezegd: 'Je zult de Naam van de Eeuwige niet voor iets nietigs gebruiken' (Ex 20,7). [...]
 6. Dat wij geen werk doen op de dag van de sjabbat en het onze kinderen, onze knechten en ons vee niet laten doen; want er is gezegd: 'Je zult geen enkel werk doen enz.' (Ex 20,10). [...]
 7. Dat we niemand doden; want er is gezegd: 'Je zult niet moorden' (Ex 20,13). [...]
 8. Dat we geen gemeenschap hebben met de vrouw van een ander; want er is gezegd: 'Je zult geen overspel plegen' (Ex 20,13(14)). [...]
 9. Dat we niemand uit Israël stelen; want er is gezegd: 'Je zult niet stelen' (Ex 20,13(15)). [...]
 10. Dat we geen vals getuigenis afleggen; want er is gezegd: 'Je zult niet als valse getuige spreken tegen je naaste' (Ex 20,13(16)). [...]
 11. Dat we het niet in onze gedachten laten opkomen om een listig plan te beramen om ons toe te eigenen wat van een ander is; want er is gezegd: 'Begeer niet het huis van je naaste enz.' (Ex 20,14(17)). [...]
- [Sefer haChinoech op Ex 20. In: *Torat Chajiem. Chamisja Choemsjé Tora. Sefer Sjemot, Vol I, p.295-302*]

Abravanel telt dus dertien en Sefer haChinoech veertien geboden in de 'Tien Geboden'! Ook andere tellingen zijn natuurlijk mogelijk, maar men komt altijd tot meer dan tien geboden. De suggestie die door de benaming *Tien Geboden* wordt gewekt, is dus misleidend.

Uit het voorafgaande is duidelijk dat de benaming *Tien Woorden* de voorkeur verdient. De vraag blijft echter waarom ze zo worden genoemd. De benaming duidt niet op het aantal geboden erin, maar waarop dan wel? Abravanel zegt daarover:

Hun aantal was tien [...] overeenkomstig de uitspraken die ze hoorden en de pauzes tussen de ene uitspraak en de volgende. Want ze hoorden als eerste de uitspraak 'Ik ben' tot en met 'uit het slavenhuis' en toen was er een pauze. En daarna hoorden ze als tweede uitspraak 'Je zult niet hebben' tot en met 'die mijn geboden bewaren' en toen was er een pauze. [... enzovoort].

[Abravanel op Ex 20,2]

Abravanel verbindt het aantal tien met het gebeuren bij de Sinai. Toen de Heilige-gezegend-zij-Hij daar tot het volk sprak, verdeelde Hij zijn woorden in tien uitspraken. Hij pauzeerde negen keer, Hij haalde als het ware negen keer adem. En zo ontstonden de Tien Woorden.

5 De betekenis van het getal tien

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat - volgens Abravanel - de-Heilige-gezegend-zij-Hij op Sinai de Tien Woorden in tien gedeelten uitsprak en dat de daárom Tien Woorden heten. Deze verklaring roept natuurlijk direct nieuwe vragen op. Vragen als: Waarom juist in tien gedeelten? En in welke tien gedeelten precies?

We zullen ons eerst buigen over de vraag waarom de Tien Woorden zijn verdeeld in tien gedeelten. Voor een eerste antwoord op die vraag moeten we beseffen dat getallen in de bijbel vaak gebruikt worden als verbindingsschakels tussen verschillende verhalen. We kunnen dat misschien het beste duidelijk maken via een kleine omweg langs de moderne literatuur.

Wanneer de schrijver van een wetenschappelijk boek zijn lezers duidelijk wil maken dat hoofdstuk 8 verband houdt met hoofdstuk 3, dan gebruikt hij een verwijzing of een voetnoot. Maar de schrijver van een roman gebruikt andere middelen om verbanden aan te geven. Hij gebruikt bijvoorbeeld het stijlmiddel van de herhaling. Hij laat bepaalde woorden of motieven op een opvallende manier terugkomen en slaat op die manier een brug tussen verschillende delen van het verhaal.

Ook de bijbel gebruikt het stijlmiddel van de herhaling om verbanden te leggen. Zo wordt bijvoorbeeld een verbinding aangegeven tussen Gen 12 en 22, het begin en het einde van de weg van Abraham, door de herhaling van de opvallende uitdrukking לך (lech lecha, ga jij. Gen 12,1 en 22,2).

In de bijbel kunnen ook getallen zo'n verbindende functie hebben. Wanneer in twee verhalen hetzelfde getal een rol speelt, duidt dat erop dat er een verband bestaat tussen die verhalen (welk verband wordt overigens meestal niet door het getal bepaald, maar door andere gegevens).

Volgens de midrasj-verzameling Pesikta Rabbati (samengesteld 6e/7e eeuw c.j. in Israël) is dit ook de functie van het getal tien in de Tien Woorden:

נאמרו עשרת הדברות כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם [...]	De Tien Woorden zijn gezegd tegenover [of: parallel met] de tien uitspraken waarmee de wereld werd geschapen [...]
נאמרו עשרת הדברות כנגד עשר מכות שהביא הקב"ה על המצרים במצרים [...]	De Tien Woorden zijn gezegd tegenover de tien plagen die de Heilige-gezegend-zij-Hij over de Egyptenaren in Egypte bracht [...] [Pesikta Rabbati, piska 21]

De Pesikta verbindt via het getal tien drie verhalen uit de Tora met elkaar: Het verhaal van de Sinai, het verhaal van de schepping en het verhaal van de bevrijding uit Egypte. Daarmee wil de midrasj duidelijk maken dat er een verband bestaat tussen schepping, openbaring en verlossing.¹

¹ In onze tijd is dit verband indrukwekkend verwoord door Franz Rosenzweig in zijn *Stern der Erlösung* (Der Mensch und sein Werk, Gesammelte Schriften, 2. Abteilung, Den Haag 1976).

Er is echter ook een heel praktische verklaring van het getal tien mogelijk. Zo zegt Umberto Cassuto (1883-1951, Italië/Israël):

Het aantal werd naar het schijnt vastgesteld als hulp bij het onthouden, omdat men de Woorden gemakkelijk op de vingers van de handen kan aftellen.
[U. Cassuto, *Peroesj al sefer Sjmot* (Commentaar op het boek Exodus), p.174, Engelse vertaling p.251]

Waarom zijn er tien Woorden? Heel eenvoudig, omdat we tien vingers hebben.

6 De indeling van de Woorden

De tekst van Ex 20,2-14(17) is een tekst die kennelijk al in de bijbelse tijd in tien gedeelten werd verdeeld. Maar in de bijbel wordt niet duidelijk in welke tien gedeelten precies. In deze paragraaf zullen we daarover een aantal tradities leren kennen.

We beginnen met de indeling uit de Pesikta Rabbati:

נאמרו עשרת הדברות כנגד עשרה מאמרות שבהם נברא העולם: אנכי כנגד ויאמר אלהים יהי אור לא יהיה לך כנגד ויאמר אלהים יהי רקיע לא תשא כנגד ויאמר אלהים יקו המים זכור כנגד ויאמר אלהים תדשא הארץ כבוד כנגד ויאמר אלהים יהי מאורות לא תרצח כנגד ויאמר אלהים ישרצו המים לא תנאף כנגד ויאמר אלהים תוצא הארץ [נפש חיה למינה וגו'] לא תגנוב כנגד ויאמר אלהים הנה נתתי לכם כל עשב לא תענה כנגד ויאמר אלהים נעשה אדם לא תחמוד כנגד ויאמר אלהים	De Tien Woorden zijn gezegd tegenover de tien uitspraken waarmee de wereld werd geschapen: (1) 'Ik ben de Eeuwige' tegenover 'En God zei: Er zij licht' (2) 'Je zult geen andere goden hebben' tegenover 'En God zei: Er zij een uitspanseel' (3) 'Je zult de naam van de Eeuwige niet ijdel gebruiken' tegenover 'En God zei: Dat de wateren samenvloeien' (4) 'Gedenk de sjabbat' tegenover 'En God zei: Dat de aarde jong groen voortbrengt' (5) 'Eer je vader en je moeder' tegenover 'En God zei: Dat er lichten zijn' (6) 'Moord niet' tegenover 'En God zei: Dat de wateren wemelen' (7) 'Pleeg geen overspel' tegenover 'En God zei: Dat de aarde levende wezens voortbrengt' (8) 'Steel niet' tegenover 'En God zei: Zie ik geef u al het gewas' (9) 'Spreek niet als valse getuige' tegenover 'En God zei: Laat ons mensen maken' (10) 'Begeer niet' tegenover 'En God zei:

לא טוב היות אדם לבדו. Het is niet goed dat de mens alleen is'.
[Pesikta Rabbati, piska 21]

De Pesikta beschouwt vers 2 ('Ik ben de Eeuwige') als het eerste Woord en vers 3-6 (de geboden betreffende afgoderij) tezamen als het tweede. De rest van de indeling ligt dan voor de hand. (Omdat het ons hier gaat om de indeling van de Tien Woorden, gaan we niet verder in op de parallelle met het Scheppingsverhaal.)

Een andere indeling vinden we bij Auerbach (1882-1971, Duitsland/Israël). Deze geeft de volgende korte vorm van de Tien Woorden:

1. Ik, de Eeuwige, ben uw God; gij zult geen andere God naast mij hebben
 2. Gij zult u geen beeld van God maken
 3. Gij zult de naam van de Eeuwige uw God niet met een onzuivere bedoeling uitspreken
 4. Gedenk de Sabbat-dag om deze te heiligen
 5. Eer uw vader en uw moeder
 6. Gij zult niet moorden
 7. Gij zult niet echtbreken
 8. Gij zult niet stelen
 9. Gij zult tegen uw naaste niet als vals getuige optreden
 10. Gij zult geen huis begeren
- [E. Auerbach, *Moses*, p.198]

Deze indeling wijkt op één punt af van die van de Pesikta: Auerbach beschouwt vs 2 en 3 ('Ik ben de Eeuwige' en 'geen andere goden') tezamen als het eerste Woord, en vs 4-6 (geen beelden) als het tweede.

Nog weer een andere indeling geeft de Minchat Sjai (tekstkritisch commentaar op de Bijbel van Jedidja Sjlomo Norzi, 1560-1616, Italië):

1. Ik, de Eeuwige, ben je God [...] en mijn geboden onderhouden
 2. Gebruik de naam van de Eeuwige je God niet ijdel
 3. Gedenk de dag van de sjabbat
 4. Eer je vader en je moeder
 5. Moord niet
 6. Pleeg geen overspel
 7. Steel niet
 8. Spreek niet als valse getuige tegen je naaste
 9. Begeer niet het huis van je naaste
 10. Begeer niet de vrouw van je naaste
- [Geciteerd uit: Encyclopaedia Judaica, band 5, kolom 1438v.v.]

De indeling van de Minchat Sjai wijkt zowel aan het begin als aan het einde af van die van de Pesikta. Volgens de Minchat Sjai omvat het eerste Woord zowel het 'Ik ben de Eeuwige' (vs 2) als alle geboden betreffende afgoderij (vs 3-6). En aan het eind beschouwt de Minchat Sjai vers 14(17) als twee Woorden.

Deze indeling roept een aantal vragen op. Ten eerste: Hoe komt de Minchat Sjai er toe vers 2-6 als één Woord te op te vatten? Het antwoord op deze vraag vinden we in een eigenaardigheid in de formulering van de Tien Woorden. Vers 2-6 voeren God sprekend in: 'Ik ben de Eeuwige', 'Ik [...] ben een God van ijver', 'die trouw doet [...] aan wie Mij liefhebben'. Maar vanaf vers 7 wordt alleen nog óver God gesproken: 'wie Zijn Naam ijdel gebruikt', 'daarom zegende de Eeuwige de dag van de sjabbat'. Deze eigenaardigheid gaf aanleiding tot de volgende midrasj in de Babylonische Talmood (samengesteld ca 500 c.j. in Babylonië):

דרש רבי שמלאי: שש מאות
ושלש עשרה מצות נאמרו
לו למשה, שלש מאות וששים,
וחמש לאוין כמנין ימות החמה,
ומאתים וארבעים ושמונה עשה
כנגד איבריו של אדם.
אמר רב המנונא: מאי קרא?
(דברים לג ד)
תורה צוה לנו משה מורשה,
תורה בנימיטרי
שית מאה וחד סרי הוי,
אנכי ולא יהיה לך מפי
הגבורה שמענום.

Rabbi Simlai legde uit: 613 geboden werden er tot Mozes gezegd. 365 verboden, overeenkomstig het aantal van de dagen van het jaar, en 248 geboden, overeenkomstig de lichaamsdelen van de mens.

Zeï Rav Hamnoena: Wat zegt de Schrift? 'Mozes gebood ons Tora' (Deut 33,4). De letterwaarde van het woord Tora is 611 [met andere woorden: Mozes gaf ons maar 611 geboden. Hoe kan Rabbi Simlai dan zeggen dat het er 613 waren? De verklaring hiervoor is:] 'Ik ben de Eeuwige' en 'Je zult geen andere goden hebben' hoorden ze uit de mond van de Machtige [zelf].

[Babylonische Talmood, Makot 23b-24a]

In het Hebreeuws kan elke letter ook als cijfer dienen. Elke letter heeft dus een bepaalde getalswaarde en elk woord kan dus ook gelezen worden als een getal. Het woord Tora bestaat uit de Hebreeuwse letters ט (tav), ו (waw), ר (reesj) en ה (hé). De ט = 400, de ו = 6, de ר = 200 en de ה = 5, is samen 611.

Volgens deze midrasj spreekt de Heilige-gezegend-zij-Hij dus de eerste twee Woorden zelf tot het volk en spreekt Mozes de rest. Het spreken van de Machtige is immers zo overweldigend dat een mens dat niet lang verdragen kan (vergelijk Ex 20,16(19)). De Minchat Sjai gaat nog een stapje verder dan de midrasj en beschouwt de door de Machtige zelf gesproken woorden als één Woord, het eerste.

Omdat de Minchat Sjai de eerste twee Woorden (volgens de indeling van de Pesikta) als één telt, moet hij elders een Woord splitsen. Een argument voor de splitsing van juist het tiende Woord vinden we bij Ibn Ezra (1089-1164, Spanje; Italië, Frankrijk):

Het woord *begeren* (חָמַד - *chamad*) heeft in de heilige taal twee betekenissen. In de eerste plaats duidt het op roof en afpersing, anderen met geweld en onder dwang iets afnemen [...] en in de tweede plaats duidt het op een verlangen in het hart, dat niet [direct] in concrete handelingen tot uiting komt.

[Ibn Ezra op Deut 5,18]

Er zijn twee vormen van begeerte, zegt Ibn Ezra, begeerte als gevoel ('verlangen in het hart') en begeerte als handeling ('roof, afpersing'). En daarom is het mogelijk dat er twee Woorden over het begeren zijn. Het negende Woord heeft dan betrekking op het begeren als gevoel en het tiende op het begeren als handeling.

Naast deze drie indelingen zijn er natuurlijk ook nog andere mogelijk. Zo wordt door sommige verklaarders vers 2 ('Ik ben de Eeuwige') niet tot de eigenlijke tekst van de Tien Woorden gerekend, maar als een soort opschrift beschouwd.

Hoewel in de joodse traditie dus vele indelingen gehanteerd worden, is de meest gangbare die van de Pesikta. Voor alle duidelijkheid laten wij deze hier nog een keer volgen.

De meest gangbare joodse indeling van de Tien Woorden

1. Ik ben de Eeuwige
2. Je zult geen andere goden hebben
3. Gebruik de Naam niet ijdel
4. Gedenk de sjabbat
5. Eer je vader en je moeder
6. Moord niet
7. Pleeg geen overspel
8. Steel niet
9. Spreek niet als valse getuige
10. Begeer niet

Wij zullen in het vervolg deze indeling aanhouden.

7 De tweedeling van de Tien Woorden

In de vorige paragraaf zijn we bezig geweest met de indeling van de Tien Woorden. In deze en de volgende paragrafen besteden we aandacht aan de opbouw van de Tien Woorden. Daarbij komen vragen aan de orde als: Zit er structuur in de volgorde van de Tien Woorden? Zijn ze in groepen te verdelen?

Een eerste aanwijzing voor een structuur van de Tien Woorden krijgen we uit de Tora:

ויגד לכם [...] עשרת הדברים
ויכתבם על שני לוחות אבנים:
En Hij deelde jullie mee [...] de Tien Woorden
en Hij schreef ze op twee stenen tafelen.
(Deut 4,13)

Volgens de bijbelse overlevering zijn de Tien Woorden dus geschreven op twee platen. Dat roept de vraag op hoe de Tien Woorden over die platen verdeeld zijn. Op die vraag zijn verschillende antwoorden mogelijk. Twee daarvan vinden we in de Mechilta:

כיצד נתנו עשרת הדברות: ה' על לוח זה וה' על לוח זה. כתיב אנכי יי' אלהיך וכנגדו לא תרצח [...] כתיב לא יהיה לך וכתוב כנגדו לא תנאף [...] כתיב לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא וכנגדו כתיב לא תגנוב [...] כתיב זכור את יום השבת לקדשו וכנגדו כתיב לא תענה. כתיב כבוד את אביך ואת אמך וכנגדו כתיב לא תחמוד [...] לכך נתנו עשרת הדברות חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה דברי ר' חנינא בן גמליאל, וחכמים אומרים עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה [...]	Hoe werden de Tien Woorden gegeven? Vijf op de ene tafel en vijf op de andere tafel. 'Ik ben de Eeuwige je God' en daartegenover 'Moord niet' [...] 'Je zult geen andere goden hebben' en daartegenover 'Pleeg geen overspel' [...] 'Gebruik de Naam niet ijdel' en daartegenover 'Steel niet' [...] 'Gedenk de sjabbat' en daartegenover 'Spreek niet als valse getuige' [...] 'Eer je vader en je moeder' en daartegenover 'Begeer niet' [...] De Tien Woorden werden dus gegeven vijf op de ene tafel en vijf op de andere tafel. Dat zijn de woorden van Rabbi Chanina ben Gamliël. Maar de [andere] wijzen zeggen: Tien op de ene tafel en tien op de andere [...] [Mechilta, baChodesj, parasja 8]

De tweedeling van de Tien Woorden die wordt gegeven door Rabbi Chanina ben Gamliël, vinden we door de hele joodse (en ook christelijke) traditie heen terug - in commentaren, in de literatuur, in de kunst. Wanneer we de inhoud van de eerste vijf Woorden vergelijken met die van de tweede vijf, zien we dat de tweedeling niet een puur rekenkundige is. De eerste vijf zijn anders van aard dan de tweede vijf. In de woorden van de Ramban (Nachmanides, 1194-1270, Spanje):

Zie, vijf van de Tien Woorden betreffen de eer van de Schepper en vijf zijn gericht op het welzijn van de mens.
[Ramban op Ex 20,13]

C'assuto zegt het wat uitgebreider:

De Tien Woorden eindigen met het Woord 'je naaste'. Dat vormt een parallel met de beginwoorden: 'Ik ben de Eeuwige, je God'. De kern van het eerste

deel is de liefde tot de Eeuwige: 'Je zult de Eeuwige je God liefhebben' (Deut 6,4), en de kern van het tweede deel is de liefde tot de medemens: 'Je zult je naaste liefhebben als jezelf' (Lev 19,18). De twee delen lopen parallel met elkaar; de twee liefdes lopen parallel met elkaar en vullen elkaar aan.

[U. Cassuto, *Peroesj al sefer Sjemot* (Commentaar op het boek Exodus), p.172v, Engelse vertaling p.249]

De eerste vijf van de Tien Woorden betreffen de verhouding tussen God en mens, de tweede vijf de verhouding tussen mens en mens.

Bij nadere beschouwing plaatst deze verklaring ons echter voor een probleem. Het vijfde Woord (het eren van vader en moeder) heeft immers betrekking op de verhouding tussen mensen! Er zijn verschillende manieren waarop dit probleem kan worden opgelost. De meest eenvoudige is die van Martin Buber (1878-1965, Duitsland/Israël):

Nu is de 'menselijke samenleving' [...] er vanouds in geïnteresseerd dat van de Tien Geboden in elk geval een deel wordt gehouden. Die interesse geldt niet zozeer de eerste geboden die betrekking hebben op de relatie tot God, maar wel de overige. Het zou immers niet bevorderlijk zijn voor het voortbestaan van de samenleving wanneer bijvoorbeeld moord niet meer een misdad zou zijn, maar slechts een hinderlijk verschijnsel. Iets vergelijkbaars geldt in zekere zin zelfs voor het verbod van echtbreuk [...] en voor het gebod van het eren van vader en moeder [...].

[M. Buber, Was soll mit den zehn Geboten geschehen? In: *Werke II. Schriften zur Bibel*, p.897v]

Buber deelt het vijfde Woord in bij de geboden tussen mens en mens. Hij gebruikt dus niet een tweedeling vijf-vijf, maar een tweedeling vier-zes.

Er is echter ook een andere benadering mogelijk. Zo verklaart de Ramban:

'Eer je vader' betreft de eer van God, want het is ter ere van God dat geboden wordt om de vader, de partner bij het ontstaan, te eren.

[Ramban op Ex 20,13]

Cassuto formuleert dezelfde gedachte wat minder vrouw-onvriendelijk:

In vers 12, met het gebod betreffende het eren van vader en moeder, vinden we een soort overgang tussen de geboden tussen mens en God en de geboden tussen mens en mens. De ouders zijn mensen, maar aan de andere kant zijn zij partners van de Schepper bij je ontstaan, en daarom ben je verplicht hen te eren: 'Eer je vader en je moeder', zoals je je Schepper eert.

[U. Cassuto, *Peroesj al sefer Sjemot* (Commentaar op het boek Exodus), p.170, Engelse vertaling p.246]

Aan de verklaring van Cassuto en Ramban ligt de volgende passage uit de Babylonische Talmoed ten grondslag:

ת"ר נאמר: כבוד את אביך ואם
אמך, ונאמר: (משלי ג ט) כבוד
את ה' מהונך,
השוה הכתוב כבוד אב ואם
לכבוד המקום [...]
ת"ר, שלשה שותפין הן באדם:
הקב"ה ואביו ואמו
בזמן שאדם מכבד את אביו
ואת אמו, אמר הקב"ה: מעלה
אני עליהם כאילו דרתי
ביניהם וכבודני.

Onze meesters leerden: Er is gezegd: 'Eer je vader en je moeder' en er is gezegd: 'Eer de Eeuwige met je rijkdom' (Spreuken 3,9). De Schrift stelt het eren van vader en moeder gelijk met het eren van God [letterlijk: de Plaats] [...].
Onze meesters leerden: Er zijn drie partners bij [het ontstaan van] een mens: De Heilige-gezegend-zij-Hij, zijn vader en zijn moeder. Wanneer de mens zijn vader en moeder eert, zegt de Heilige-gezegend-zij-Hij: Ik reken het hun toe alsof Ik tussen hen verbleef en zij Mij eerden.
[Babylonische Talmoed, Kidoesjien 30b]

Eenzijds behoort het eren van vader en moeder tot de geboden tussen mens en mens. Maar anderzijds heeft het eren van vader en moeder dezelfde waarde als het eren van God. En daarom kan dit Woord, als overgang tussen de twee tafels, op de eerste tafel staan.

8 De verhouding tussen de twee tafels

In de vorige paragraaf hebben we uitgebreid aandacht besteed aan de tweedeling van de Tien Woorden, zoals de Mechilta die overlevert in naam van Rabbi Chanina ben Gamliël. De Mechilta geeft echter nog een andere mening, die van de (andere) wijzen:

לכך נתנו עשרת הדברות חמשה
על לוח זה וחמשה על לוח זה
דברי ר' חנינא בן גמליאל,
וחכמים אומרים עשרה על
לוח זה ועשרה על לוח זה [...]

De Tien Woorden werden dus gegeven vijf op de ene tafel en vijf op de andere tafel. Dat zijn de woorden van Rabbi Chanina ben Gamliël. Maar de [andere] wijzen zeggen: 'Tien op de ene tafel en tien op de andere [...]'
[Mechilta, baChodesj, parasja 8]

Volgens de wijzen staan alle Tien Woorden op beide platen en is er dus geen sprake van een tweedeling. Deze mening is een belangrijke aanvulling op die van Rabbi Chanina ben Gamliël. In de tweedeling van de Tien Woorden schuilt namelijk een gevaar. Het gevaar dat de twee delen van de Tien Woorden van elkaar losgemaakt worden. Het gevaar dat de gedachte postvat dat de relatie tussen mens en God losstaat van de relatie tussen mens en mens. De twee delen van de Tien Woorden zijn echter onverbreekelijk met elkaar verbonden:

De twee delen lopen parallel met elkaar; de twee liefdes [die tot God en die tot de medemens] lopen parallel met elkaar *en vullen elkaar aan*.

[U. Cassuto, *Peroesj al sefer Sjemot* (Commentaar op het boek Exodus), p.173, Engelse vertaling p.249. Cursivering van ons]

We vinden deze gedachte ook in het Nieuwe Testament:

Jij zult de Heer je God liefhebben met geheel je hart en met geheel je ziel en met geheel je verstand. Dit is het grote en eerste gebod. Het tweede, *daaraan gelijk*, is: Je zult je naaste liefhebben als jezelf (Mt 22,37-39).

Dat ook Rabbi Chanina ben Gamliël het zo gezien heeft, blijkt uit de manier waarop hij de tweedeling formuleert. We geven het Mechilta-citaat uit het begin van de vorige paragraaf nog eens, maar nu uitvoeriger:

כי צד נתנו עשרת הדברות:
ה' על לוח זה וה' על לוח זה.
כתיב אנכי יי' אלהיך וכנגדו
לא תרצח, מגיד הכתוב שכל מי
ששופך דם, מעלה עליו הכתוב
כאלו ממעט בדמות המלך
משל למלך בשר ודם שנכנס
למדינה והעמיד לו איקנות
ועשה לו צלמים ושבחו
לו מטבעות לאחר זמן כפר
לו איקנותיו שברו לו צלמיו
ובשלו לו מטבעותיו ומיעטו
בדמותו של מלך;
כך כל מי שהוא שופך דמים,
מעלה עליו הכתוב כאלו
ממעט בדמות המלך
[...]

כתיב לא יהיה לך וכתיב כנגדו
לא תנאף, מגיד הכתוב שכל מי
שעובד עבודה זרה מעלה עליו
הכתוב כאלו מנאף אחר המקום
[...]

כתיב לא תשא את שם ה' אלהיך
לשווא וכנגדו כתיב לא תגנוב,
מגיד הכתוב שכל מי שהוא גנוב,
לסוף בא לידי שבועת שוא
[...]

כתיב וזכור את יום השבת

Hoe werden de Tien Woorden gegeven? Vijf op de ene tafel en vijf op de andere tafel.

Ik ben de Eeuwige je God en daartegenover *Moord niet*. Daarmee [door de parallellie] maakt de Schrift duidelijk dat ieder die bloed vergiet, door de Schrift wordt gezien alsof hij afbreuk deed aan het beeld van de Koning. Een gelijkenis: Dat lijkt op een koning van vlees en bloed die in een stad [van zijn rijk] kwam. Hij liet afbeeldingen en standbeelden van zichzelf maken en liet munten slaan met zijn beeldenaar. Na enige tijd gooiden de bewoners van de stad de afbeeldingen om, braken de standbeelden af en maakten de munten ongeldig en deden op die manier afbreuk aan het beeld van de koning. Evenzo geldt: Ieder die bloed vergiet, wordt door de Schrift gezien alsof hij afbreuk deed aan het beeld van de Koning [...] [zie Gen 9,6]

Je zult geen andere goden hebben en daartegenover *Pleeg geen overspel*. Daarmee maakt de Schrift duidelijk, dat ieder die afgoden dient door de Schrift wordt gezien alsof hij echtbreuk pleegt tegenover God [...] [zie Ez 16,32 en Hos 3,1].

Gebruik de Naam niet ijdel en daartegenover *Steel niet*. Daarmee maakt de Schrift duidelijk, dat ieder die steelt er uiteindelijk toe zal komen vals te zweren [...] [zie Jer 7,9 en Hos 4,2]

לקדשו וכנגדו כתיב לא תענה.
מגיד הכתוב שכל מי שמחלל
את השבת מעיד לפני מי
שאמר והיה העולם,
שלא ברא עולמו לששה ימים
ולא נח בשביעי
[...]

כתיב כבוד את אביך ואת אמך
וכנגדו כתיב לא תחמוד,
מגיד הכתוב שכל מי שהוא
חומר, סוף מוליד בן שהוא
מקלל את אביו ואת אמו
ומכבד למי שאינו אביו.

Gedenk de sjabbat en daartegenover *Spreek niet als valse getuige*. Daarmee maakt de Schrift duidelijk, dat ieder die de Sjabbat ontwijdt, daarmee van Hem-die-sprak-en-de-wereld-was getuigt dat Hij de wereld niet in zes dagen schiep en op de zevende rustte én dat ieder die de Sjabbat houdt van Hem-die-sprak-en-de-wereld-was getuigt, dat Hij zijn wereld in zes dagen schiep en op de zevende rustte [...] [zie Jes 43,12]

Eer je vader en je moeder en daartegenover *Begeer niet*. Daarmee maakt de Schrift duidelijk, dat ieder die begeert, tenslotte een zoon kan verwekken die zijn vader en zijn moeder vervloekt en iemand eert die zijn vader niet is. [Mechilta, baChodesj, parasja 8]

Het zou te ver voeren om de parallellen die de Mechilta trekt tussen de Woorden op de eerste tafel en die op de tweede, hier in detail te bespreken. In elk geval is duidelijk dat de midrasj een sterke nadruk legt op de verbinding tussen de twee tafels. De betekenis van deze verbinding wordt door J. Rothschild (20e eeuw, Israël) als volgt verwoord:

De parallellie tussen de Woorden op de twee tafels, zoals die door de Mechilta wordt aangegeven, is wederzijds. Soms worden de Woorden uit de tweede tafel vergeleken met die op de eerste, wat een groter gewicht geeft aan de Woorden van de eerste tafel. En soms gebeurt het omgekeerde, worden de Woorden van de eerste tafel uitgelegd aan de hand van de tweede tafel, wat een groter gewicht geeft aan de Woorden van de tweede tafel. Dit leert ons dat de Woorden op beide tafels van evengroot belang zijn. Elk Woord is gekoppeld aan zijn partner op de andere tafel en de twee vullen elkaar aan en leggen elkaar uit.

[J. Rothschild, 'A'seret haDibrot', *Mayanot*. Deel 6 Sjavoet, p.112v.v., Engelse vertaling p.120]

9 De volgorde van de Tien Woorden

- A Aan het begin van § 7 hebben we de vraag gesteld of er structuur zit in de volgorde van de Tien Woorden. Met deze vraag zullen we ons in deze paragraaf bezighouden. Een geschikt uitgangspunt voor ons onderzoek naar de volgorde van de Tien Woorden vormt de volgende uitspraak van Ibn Ezra:

Alle geboden vallen onder drie categorieën: de eerste categorie wordt gevormd door de geboden van het hart, de tweede door de geboden van de tong en de derde uit de geboden van het handelen.

[Ibn Ezra op Ex 20,1-2]

Volgens Ibn Ezra kunnen alle geboden dus worden ondergebracht in één van de volgende drie categorieën:

1. de geboden die betrekking hebben op het hart van de mens, dat wil zeggen op zijn denken en voelen, op zijn innerlijke kant
2. de geboden die betrekking hebben op de tong van de mens, dat wil zeggen op zijn spreken
3. de geboden die betrekking hebben op het handelen van de mens.

Daarmee beslaan de geboden alle facetten van het menselijk handelen.

B In een model-les over de Tien Woorden past J. Rothschild deze visie van Ibn Ezra toe op de Tien Woorden. Hij schetst het volgende gesprek tussen een leraar (L) en zijn leerlingen (Iln). Om te beginnen bespreken zij de eerste tafel:

L [...] de eerste twee Woorden vertegenwoordigen één categorie van geboden. Welke categorie?

Iln De categorie van de geboden tussen mens en God die gericht zijn op de menselijke geest, op zijn inzicht en religieus bewustzijn. [...]

L En hoe zit het met het derde Woord?

Iln Dat richt zich tot het spraakvermogen, tot de mond. Het vertegenwoordigt de categorie van de geboden tussen mens en God die gericht zijn op het spreken. [...]

L En het vierde Woord?

Iln Het vierde Woord is het klassieke voorbeeld van de handelingsgeboden tussen mens en God. [...]

[J. Rothschild, 'Aseret haDibrot', *Mayanot*. deel 6 Sjavoeot, p.107v.v. Engelse vertaling p.113]

Het blijkt dus dat elk van de drie categorieën op de eerste tafel vertegenwoordigd is en wel in de volgorde hart-mond-handelen. Daarna bespreken Rothschilds leraar en leerlingen de tweede tafel:

L Laten we nu op dezelfde manier de tweede tafel indelen.

Iln De tweede tafel begint met een aantal geboden van het handelen: 'Moord niet - Pleeg geen overspel - Steel niet.' Daarna komt: 'Spreek niet als valse getuige tegen je naaste.' Dat is een voorbeeld van de geboden tussen mens en mens die gericht zijn op het spreken [...]. En 'Begeer niet' is een gebod tussen mens en

mens dat betrekking heeft op het denken; het is een voorbeeld van de categorie van de geboden van het hart en het gevoel [...].

[J. Rothschild, 'Aseret haDibrot', *Mayanot*. Deel 6 Sjavoeot, p.108. Engelse vertaling p.114]

Ook op de tweede tafel komen alle drie de categorieën voor. Maar de volgorde is anders dan op de eerste tafel:

Iln Het is interessant dat de volgorde op de twee tafels omgekeerd is. Bij de geboden tussen mens en God is de volgorde: hart-tong-handelen, en bij de geboden tussen mens en mens is de volgorde: handelen-tong-hart.

L Misschien kan iemand van jullie daar een verklaring voor geven?

Iln Het spreekt vanzelf dat de basis van de geboden tussen mens en God wordt gevormd door de geboden van het hart. De relatie tussen de mens en God vraagt een bepaalde innerlijke houding, een bepaald inzicht, vertrouwen. Het bijzondere is dat de Tora ook concrete daden tegenover God vraagt. [...] Maar de basis ligt in de erkenning van Hem, in het vertrouwen in Hem. [...] Bij de geboden tussen mens en mens is het precies omgekeerd. In de relaties tussen mensen ligt de basis op het terrein van het concrete handelen.

Fundamenteel is hoe mensen zich tegenover elkaar gedragen. Het bijzondere van de Tora is dat zij ook eisen stelt aan de gedachten en gevoelens die mensen tegenover elkaar hebben.

[J. Rothschild, 'Aseret haDibrot', *Mayanot*. Deel 6 Sjavoeot, p.108v.v. Engelse vertaling p.114v.v.]

Elke tafel begint dus met de voor die tafel fundamentele categorie. Bovendien wordt van die fundamentele categorie meer dan één voorbeeld gegeven.

C Het eerste en tweede Woord vallen beide onder de categorie van de geboden tussen mens en God die betrekking hebben op het hart. Dat roept de vraag op wat de verhouding is tussen deze twee woorden. De leerlingen uit het artikel van Rothschild:

Iln Het eerste Woord is positief geformuleerd. Het roept ons op Hem te erkennen en te vertrouwen. [...] Het tweede Woord is de keerzijde daarvan. Het eist de radicale verwerping van elke vorm van afgoderij. [...]

L Er is er ook een verband [...] te vinden tussen de eerste drie Woorden van de tweede tafel [...].

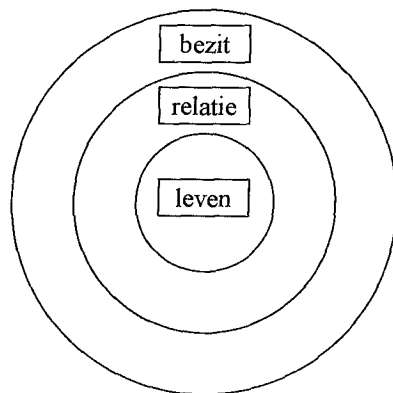
Iln Het is een afdalende reeks van zwaar naar licht.

'Moord niet' - tast het leven van een ander niet aan!

'Pleeg geen overspel' - tast het gezin, de relaties van een ander niet aan [...].

'Steel niet' - tast het bezit van een ander niet aan!

L Juist. Het bestaan van een mens omvat een aantal concentrische cirkels.

Tast zelfs de buitenste cirkel niet aan!

[J. Rothschild, 'Aseret haDibrot', *Mayanot*. Deel 6 Sjavoet, p.107 en 110, Engelse vertaling p.113 en 116]

Als afsluiting van deze paragraaf kunnen we alles wat we tot nu toe gevonden hebben als volgt in schema brengen:

EERSTE TAFEL

regels tussen mens en God

hart:

1. Ik ben de Eeuwige (positief)
2. Geen afgoderij (negatief)

tong:

3. Naam niet ijdel gebruiken

handelen:

4. Sjabbat gedenken

overgang tussen de twee tafels:

5. Vader en moeder eren

TWEEDE TAFEL

regels tussen mens en mens

handelen:

6. Moord niet (leven)
7. Pleeg geen overspel (relaties)
8. Steel niet (bezit)

tong:

9. Geen vals getuigenis

hart:

10. Begeer niet

Uit dit schema is te zien dat er niet alleen een 'horizontaal' verband is tussen de twee tafels (1-6, 2-7 enz, zie het uitgebreide Mechilta-citaat in § 8), maar ook een 'diagonaal' verband: hart-hart (1/2-10), tong-tong (3-9) en handelen-handelen (4-6/7/8).

of circulaire!

10 *Kelaliem* (samenvattende regels)

- A In deze paragraaf komen we nog eens terug op de vraag, wat nu precies de aard is van de Tien Woorden. We hebben gezien, dat de Tien Woorden niet tien geboden zijn. Wat zijn ze dan wel? Uit het verhaal in Ex 19 en 20 is duidelijk dat de Tien Woorden een bijzondere plaats innemen in het geheel van de Tora. Zij vormen de woorden die de Heilige-gezegend-zij-Hij tot Israël sprak bij de ontmoeting tussen Hem en het volk bij de Sinai; de rest van de Tora wordt later via Mozes gegeven (vgl. Ex 20,15-18(18-22) en 22,3). Dat roept vragen op als: Wat is het bijzondere aan de Tien Woorden? In welke verhouding staan zij tot de rest van de Tora? Rothschild laat in zijn modellen de leerlingen het volgende zeggen:

Het is niet omdat de geboden die in de Tien Woorden voorkomen zo belangrijk zijn [dat wil zeggen belangrijker dan de andere geboden in de Tora], dat ze bij het geven van de Tora bij de Sinai plechtig door God aan het volk werden gezegd. Misschien zijn het voorbeelden, die *kelaliem* (כללים) vormen voor de rest van de geboden; voorbeelden die het volk bij de eerste ontmoeting moest leren kennen - 'en wat de rest betreft: ga en leer'.

Dit lijkt een voor de hand liggende verklaring. Immers, toen de Heilige-gezegend-zij-Hij verscheen als wetgever en leraar, wilde hij het volk - zijn leerlingen - een idee geven van de verschillende soorten geboden in de Tora. Hij gaf dus van elke soort een sprekend voorbeeld [waarin de essentie van die categorie naar voren komt] en belastte Mozes met de taak om het volk de rest van de geboden te leren.

[J. Rothschild, 'Aseret haDibrot', *Mayanot*. Deel 6 Sjavoet, p.106, Engelse vertaling p.110]

De Tien Woorden bevatten dus, volgens deze uitleg, niet de belangrijkste geboden in de Tora (laat staan de éné belangrijke geboden), maar vormen een reeks *kelaliem*, samenvattende regels, waar de andere geboden van de Tora uitwerkingen van zijn. Het woord *kelal* (כלל, meervoud כללים - *kelaliem*) komt van de wortel *k-l-l* (כלל) die 'omvatten', 'samenvatten' betekent (van deze wortel komt ook het woord כל - *kol*, alles). *Kelal* betekent dan: Samenvatting, samenvattende regel, basisprincipe.

- B In de rabbijnse literatuur wordt regelmatig gesproken over *kelaliem*. Daarbij komt speciaal aan de orde de vraag naar de *kelal gadol* (כלל גדול, grote samenvatting). Zo vinden we in de Jerusalemse Talmoed (samengesteld ca. 400 c.j. in Israël) de volgende discussie:

וְאָהַבְתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ (וְיִקְרָא יִשְׂרָאֵל)	'Je zult je naaste liefhebben als jezelf' (Lev 19,18).
ר' עקיבה אוי' זהו כלל גדול בְּחֻרְהָ בֵּן עוֹמֵי אוֹמֵי	Rabbi Akiva zegt: Dit is de <i>kelal gadol</i> [de grote samenvattende regel] in de Tora. Ben

[...] זה ספר תולדות אדם
זה כלל גדול מזה.

Azzai zegt: '[...] Toen God de mens schiep, maakte Hij hem naar Gods gelijkenis' (Gen 5,1). Deze *kelal* is groter dan die [welke Akiva noemde].

[Jerusalemse Talmoed, Nedariem 9,3;41c]

Volgens Rabbi Akiva is het liefdesgebod uit Lev 19,18 de *kelal gadol* waarin de Tora kan worden samengevat. Ben Azzai daarentegen meent dat de *kelal* 'de mens is geschapen naar Gods beeld', nóg groter, nóg omvattender is.

Uit deze discussie blijkt, dat een *kelal* geen gebod hoeft te zijn. Het kan wel, maar het hoeft niet. Rabbi Akiva kiest als *kelal gadol* een gebod, maar Ben Azzai's *kelal gadol* is een visie op de mens. Deze discussie maakt ook duidelijk, dat een *kelal* (en zelfs een *kelal gadol*) niet absoluut is. Ben Azzai ontkent niet dat het liefdesgebod een *kelal gadol*, een grote *kelal* is; hij zegt alleen dat zijn *kelal* nog groter is. Zelfs van de *kelal gadol* (de grote samenvattende regel) kunnen er meerdere zijn.

Ook in het beroemde verhaal van Hillel, Sjammai en de niet-jood gaat het over de *kelal gadol*, al komt de term in dit verhaal niet voor:

שוב מעשה בנכרי אחד שבא
לפני שמאי, אמר לו: גיירני
על מנת שתלמדני כל התורה
כולה כשאני עומד על רגל אחת.
דחפו באמת הבנין שבידו.
בא לפני הלל גייריה
אמר לו: דעלך סני לחברך
לא תעביד זו היא כל התורה
כולה ואידך פירושה הוא
ויל גמור.

Het gebeurde eens dat een niet-jood bij Sjammai kwam en tegen hem zei: Maak mij proseliet, op voorwaarde dat je mij de hele Tora leert in de tijd dat ik op één been sta. Waarop Sjammai hem wegjoeg met de duimstok die hij in zijn hand had. Toen kwam de man bij Hillel en die maakte hem proseliet en zei tegen hem: Wat jou onaangenaam is, doe dat niet aan je medemens. Dat is de hele Tora, de rest is uitleg daarvan. Ga en leer!

[Babylonische Talmoed, Sjabbat 31a]

In dit verhaal komen we min of meer dezelfde *kelal gadol* tegen als bij Rabbi Akiva. De zin: 'Wat jou onaangenaam is, doe dat niet aan je medemens', is een parafrase van het liefdesgebod in Lev 19,18. Het slot van Hillels woorden laat zien, dat een *kelal gadol* niet meer is dan een tijdelijk hulpmiddel, bij het onderwijs of om ergens de nadruk op te leggen. Om te weten waar het in de Tora om gaat, is de *kelal gadol* een handige eerste aanwijzing, maar je hebt er niet genoeg aan. Het liefdesgebod is een grote *kelal*, maar om te doorgronden wat hij betekent heb je de uitleg van de rest van de Tora nodig: 'Ga en leer!'

De vraag naar de *kelal gadol* komt ook voor in het Nieuwe Testament:

[...] één [van de Farizeeën] vroeg hem [...]: Meester, wat is het grote gebod in de Tora? Hij zei tot hem: 'Je zult de Heer je God liefhebben met heel je hart, heel je ziel en heel je verstand' (Deut 6,5). Dat is het grote en eerste gebod. Het tweede, daaraan gelijk, is: 'Je zult je naaste liefhebben als jezelf' (Lev 19,18). Aan deze twee geboden hangt de hele Tora [...] (Mt 22,35-40)

Op de vraag naar de *kelal gadol* antwoordt Jezus met twee Tora-verzen. Deze verzen vormen volgens hem elk een even grote *kelal*. Degenen die de verhalen over Jezus in het Grieks hebben vertaald, hadden moeite met de vertaling van het woord *kelal* en hebben het weergegeven met 'gebod'. Door deze vertaling ontstaat de indruk, dat de twee liefdesgeboden de enige geboden in de Tora zijn die van belang zijn, en dat de rest van de Tora dus secundair is. Maar zoals we hebben gezien, betekent *kelal* meer dan 'gebod' en is voor een goed begrip en een goed functioneren van de *kelal* de rest van de Tora onontbeerlijk.

Volgens Rothschild - en hij vertolkt daarmee de klassieke joodse opvatting - zijn ook de Tien Woorden *kelalim*, samenvattende regels. In de volgende hoofdstukken zullen wij het *kelal*-karakter van de Tien Woorden nader bespreken.